

Transformasi persekitaran sekolah melalui permuafakatan sekolah dan komuniti luar bandar

Christina Andin¹, Abdul Said Ambotang¹, Yusri Kamin², Rohana Hamzah³

¹Fakulti Psikologi dan Pendidikan, Universiti Malaysia Sabah

²Fakulti Sains Sosial dan Kemanusiaan, Universiti Teknologi Malaysia

³Pusat Bahasa Moden dan Sains Kemanusiaan, Universiti Malaysia Pahang

Correspondence: Christina Andin (email: Christina@ums.edu.my)

Received: 11 March 2019; Accepted: 23 April 2019; Published: 14 May 2019

Abstrak

Sekolah luar bandar yang terletak di kawasan pedalaman sering dikaitkan dengan kemunduran pendidikan disebabkan pelbagai kekurangan kemudahan. Namun, di sebalik kekurangan tersebut, sekolah luar bandar boleh berjaya melaksanakan transformasi sekolah melalui permuafakatan antara sekolah dan komuniti. Oleh yang demikian, kajian ini dijalankan untuk mengenal pasti strategi, impak dan faktor kejayaan program transformasi persekitaran sekolah melalui konsep permuafakatan antara sekolah dan komuniti. Kajian menggunakan kaedah kualitatif dengan pendekatan kajian kes di sebuah sekolah pedalaman Sabah. Data diperoleh melalui dokumentasi, pemerhatian dan temu bual dengan guru besar dan empat orang guru. Temu bual berkelompok juga dilaksanakan iaitu melibatkan lima orang ahli komuniti dan lima orang murid. Hasil kajian menunjukkan aktiviti mendekati komuniti, serta pelaksanaan yang sistematik merupakan dua strategi menyumbang kepada kejayaan program. Impak utama program termasuklah keceriaan persekitaran sekolah, mengeratkan perhubungan antara sekolah dan komuniti dan meningkatkan minat murid hadir ke sekolah. Faktor utama yang menyokong kejayaan permuafakatan sekolah dan komuniti ini adalah kepimpinan guru besar. Latar belakang kepimpinan sekolah terutamanya guru besar perlu dipertimbangkan untuk bertugas ke kawasan pedalaman yang masyarakatnya mempunyai budaya tersendiri. Jalinan kerjasama erat antara sekolah dan komuniti mampu membawa perubahan kepada pembangunan sekolah luar bandar.

Kata kunci: komuniti, luar bandar, permuafakatan, persekitaran, sekolah, transformasi

The transformation of school environment through school and community partnership

Abstract

The rural school which is located in a remote area is often associated with the poor quality of education due to the lack of facilities. Despite all the disadvantages, the rural school transformation could be achieved through the strong collaboration between school and community. Therefore, this study was conducted to identify the strategies, impact and success factors of the school and community partnership programme. This study is based on a qualitative design with a case study approach at one rural school in Sabah. The data collection involved the documentation, observation, and in-depth interview with headmaster and four teachers. Group interview involved five community members and five students. The finding of this study showed that building a good relationship with the community and systematic implementations are two important strategies for successful partnership programme. The main impacts of the programme include attractive school environment, strengthen the relationship between school and community, and enhance the students' interest in attending school. The main factor that supports the success of the partnership initiative is the headmaster's leadership. The background of the school leadership especially the headmaster should be considered to work in the interior where the community has their own unique culture. The close collaboration between school and community can bring about changes to the development of rural schools.

Keywords: community, rural, partnership, environment, school, transformation

Pengenalan

Konsep permuafakatan merupakan satu bentuk kerjasama yang melibatkan sekurang-kurangnya dua pihak untuk mencapai satu matlamat yang dikongsi bersama (Friend & Cook, 2007). Permuafakatan antara sekolah dan komuniti pula merujuk kepada perhubungan erat atau kesepakatan dalam pelaksanaan pelbagai program atau aktiviti di sekolah (Sheldon, 2015). Kolaborasi dan perkongsian dalam membuat keputusan merupakan elemen penting dalam perhubungan sekolah dan komuniti (Maier et al., 2017). Kajian-kajian lepas menunjukkan permuafakatan memberikan banyak manfaat seperti peningkatan pencapaian akademik (Sheldon, 2003; Gross et al., 2015), memberi peluang kepada pelajar untuk memperoleh pelbagai pengalaman pembelajaran (Donlon & Wyatt, 2013), meningkatkan keselamatan persekitaran sekolah (Gross et al., 2015), dan mengurangkan kadar ponteng sekolah (Henderson & Mapp, 2002; Sheldon & Epstein, 2004). Semua manfaat tersebut adalah berlandaskan kepada matlamat akhir yang dikongsi bersama iaitu meningkat pencapaian pelajar secara khususnya dan mutu pendidikan secara umumnya (Sheldon, 2005). Oleh yang demikian, peluasan penglibatan pihak berkepentingan seperti komuniti setempat ke dalam ekosistem sekolah merupakan salah satu inisiatif dalam Pelan Pembangunan Pendidikan Malaysia 2013-2025 amnya dan merupakan teras strategik ketiga dalam Rancangan Malaysia Kesebelas 2016-2020 (Unit Perancang Ekonomi, 2015).

Permuafakatan antara sekolah dan komuniti banyak memberi manfaat, namun kajian lepas menunjukkan permuafakatan antara sekolah dan komuniti masih terhad. Pihak sekolah masih kurang melibatkan komuniti sebagai rakan kongsi yang boleh membantu proses pembelajaran pelajar (Epstein & Sanders, 2006). Menurut Mohammed Sani et al. (2015) sekolah mempunyai tanggapan bahawa pendidikan merupakan tanggungjawab sekolah bukan komuniti. Sekolah memberikan kurang panduan kepada komuniti setempat mengenai mekanisma untuk mereka menyumbang kepada sekolah (Sheldon, 2003). Pada pihak komuniti pula, mereka menyerahkan sepenuhnya tanggungjawab pendidikan kepada sekolah (Mohammed Sani et al., 2014).

Di sebalik pelbagai faktor yang menghadkan permuafakatan antara sekolah dan komuniti, terdapat sekolah luar bandar yang berjaya membawa komuniti masuk ke dalam ekosistem sekolah untuk menjalankan pelbagai aktiviti yang menyokong pembelajaran pelajar. Hal ini menimbulkan persoalan mengenai strategi yang digunakan untuk menarik komuniti bekerjasama dengan pihak sekolah. Persoalan ini bertambah menarik dalam konteks sekolah luar bandar yang berjaya membina perhubungan yang erat dengan komuniti setempat untuk bersama-sama memajukan sekolah. Hal ini adalah kerana komuniti luar bandar sering dilihat sebagai kelompok masyarakat yang masih mempunyai kesedaran rendah terhadap kepentingan pendidikan (Mohamad Johdi et al., 2009) dan mereka juga lebih fokus kepada mencari rezeki untuk kelangsungan hidup harian (Zalika et al., 2009). Oleh itu, kajian yang memberikan fokus kepada strategi yang digunakan serta faktor menyokong kejayaan permuafakatan sekolah dan komuniti luar bandar boleh dijadikan panduan kepada sekolah lain untuk menyahut inisiatif PPPM 2013-2025 yang menekankan permuafakatan antara sekolah dan komuniti. Masih kurang kajian yang dijalankan mengenai kerjasama sekolah dan komuniti di luar bandar. Kajian lepas berkaitan dengan pendidikan luar bandar lebih tertumpu kepada kekurangan kemudahan asas (Mitra et al., 2008), guru yang silih berganti (Arnold, 2004), kekurangan guru (Lyons et al., 2006) serta perbandingan pencapaian sekolah bandar dan luar bandar (World Bank, 2010). Kajian mengenai komitmen ibu bapa terhadap sekolah secara umumnya pula memberikan fokus kepada demografi keluarga dan hubungannya dengan penglibatan ibu bapa (deCarvalho, 2001; Fan & Chen, 2001; Smith, 2002). Kajian mengenai persekitaran sekolah pula lebih tertumpu kepada persekitaran dalam bilik darjah sahaja (Hasfarina, 2012; Sofian et al., 2015; Che Nidzam et al., 2016).

Kajian ini memberi fokus kepada permuafakatan sekolah dan komuniti dalam program transformasi ruang persekitaran luar bilik darjah iaitu halaman sekolah. Kajian ini memperlihatkan strategi dan menonjolkan impak program transformasi ruang persekitaran luar bilik darjah melalui permuafakatan sekolah dan komuniti. Selain itu, kajian turut menilai faktor kejayaan program transformasi ruang persekitaran luar bilik darjah melalui permuafakatan sekolah dan komuniti.

Kajian literatur

Kajian literatur membincang dua elemen utama dalam kajian ini iaitu ruang persekitaran sekolah serta permuafakatan sekolah dan komuniti.

Persekitaran halaman sekolah

Persekitaran sekolah boleh diibaratkan sebagai padang bola yang menyediakan ruang kepada pemain untuk berlatih mengatur strategi untuk memenangi perlawanan. Sama seperti jurulatih

yang akan menghadapi kesukaran untuk melaksanakan latihan jika padang tidak sempurna, guru di sekolah juga akan menghadapi kesukaran jika persekitaran sekolah tidak kondusif untuk pengajaran dan pembelajaran (Berris & Miller, 2011). Persekitaran halaman sekolah (*school ground*) merupakan salah satu elemen persekitaran sekolah yang penting, di samping persekitaran binaan (*built environment*) dan persekitaran fizikal bilik darjah (*indoor*) (Higgins et al., 2005). Wagner dan Gordon (2010) menerangkan ruang halaman sekolah yang bercirikan seperti berikut:

“School grounds may contain useful instructional habitats such as wetlands, woodlands, and meadows. They may also have gardens from which herbs, flowers, and vegetables are harvested... Outdoor learning spaces include pathways, play structure areas, gardens, sandy spaces, aquatic areas, seating areas of various sizes, ball fields, dramatic play areas, wooded areas, and covered pavilions or porches... (p.3)”.

Ruang persekitaran halaman sekolah boleh dimanfaatkan untuk proses pengajaran dan pembelajaran pelajar. Menurut Malone dan Tranter (2003), kawasan persekitaran halaman sekolah sangat berpotensi untuk dijadikan ruang pembelajaran luar bilik darjah (*outdoor classrooms*) yang mampu memberi pelbagai sumber pembelajaran mengenai alam sekitar. Persekitaran luar bilik darjah memberikan ruang untuk memperolehi pengetahuan alam sekitar memainkan peranan penting dalam menyediakan simulasi sensori, peluang untuk bertindak dan memberikan maklum balas (Wohlwill & Heft, 1987). Kawasan persekitaran halaman sekolah merupakan pelengkap kepada proses pembelajaran dalam bilik darjah. Walau bagaimanapun, pengurusan yang baik diperlukan agar ruang tersebut dapat menyediakan peluang untuk penerokaan bagi menyokong pelbagai aktiviti pembelajaran dijalankan secara optimum di kawasan persekitaran sekolah (Chatterjee, 2005). Kajian oleh Maynard dan Waters (2007) mendapati reka bentuk yang tidak terurus merupakan salah satu perkara yang membataskan penggunaan ruang persekitaran sekolah dalam pengajaran.

Peranan ruang persekitaran halaman sekolah dalam aktiviti harian pelajar bergantung kepada komitmen pengurusan sesebuah sekolah dan guru untuk menjadikan ruang tersebut sebagai sebahagian daripada ruang pembelajaran. Polisi sekolah perlu memasukkan hal berkaitan dengan pengurusan ruang persekitaran sekolah sebagai insiatif untuk meningkatkan penggunaan ruang tersebut dalam aktiviti sekolah (Atmodiwirjo, 2013). Kajian menunjukkan kualiti ruang persekitaran halaman sekolah menentukan kadar penggunaan ruang persekitaran sekolah untuk pembelajaran. Misalnya, ruang persekitaran halaman sekolah yang kaya dengan elemen biodiversiti mewujudkan peluang untuk melaksanakan pelbagai aktiviti pembelajaran mata pelajaran Sains (Samborski, 2010).

Walaupun bagaimanapun, pembangunan ruang persekitaran halaman sekolah memerlukan banyak masa dan tenaga bukan sahaja untuk merancang, membangunkan malah perlu penjagaan berterusan. Menurut Wagner & Gordon (2010), pembangunan ruang persekitaran sekolah boleh memakan masa bertahun dan sesetengah sekolah mengupah perkhidmatan profesional untuk menguruskan. Dalam konteks luar bandar yang serba kekurangan terutama sekali kawasan pedalaman, bilangan guru yang sedikit boleh menyukarkan pengurusan ruang persekitaran halaman sekolah, yang kebiasaannya lebih luas berbanding sekolah di bandar. Oleh itu, peranan komuniti sebagai sukarelawan membantu sekolah dalam pengurusan ruang persekitaran sekolah sangat diperlukan. Menurut Olson (2018), komuniti mempunyai banyak aset yang boleh dimanfaatkan oleh sekolah. Aset tersebut bukan sahaja daripada aspek tenaga, malah termasuk idea kreatif dan bernas untuk membantu proses membuat keputusan di sekolah. Kajian lepas

menunjukkan terdapat pelbagai impak positif dalam pembangunan sekolah melalui permuafakatan sekolah dan komuniti. Aspek ini dibincangkan dalam subtopik yang seterusnya.

Permuafakatan sekolah dan komuniti

Permuafakatan antara sekolah dan komuniti bukan lagi satu pilihan, tetapi satu keperluan kerana proses pendidikan semakin mencabar memerlukan pelajar pada masa kini dilengkapi dengan pelbagai kompetensi. Menurut Olson (2018), kajian-kajian lepas menunjukkan komuniti memainkan peranan penting dalam menyokong perkembangan pembelajaran kanak-kanak di pelbagai tempat termasuklah sekolah. Perubahan persekitaran pendidikan masa kini menuntut penglibatan aktif ibu bapa, komuniti dan pihak swasta (Buletin Anjakan, 2015).

Berdasarkan kepada teori Kesan Pertindihan Sfera (*Overlapping Spheres of Influence*), Epstein (2009) memperkenalkan tipologi enam jenis aktiviti permuafakatan yang boleh dilaksanakan antara sekolah dan komuniti. Tipologi tersebut meliputi aktiviti yang berikut: (i) program keibubapaan seperti peranan ibu bapa untuk menyediakan persekitaran pembelajaran yang kondusif di rumah; (ii) aktiviti memperkukuhkan komunikasi dua hala antara ibu bapa dan guru; (iii) program sukarela untuk membantu sekolah dalam pelaksanaan aktiviti seperti hari sukan, hari guru dan gotong-royong; (iv) pembelajaran di rumah iaitu ibu bapa memantau kerja rumah dan ulang kaji; (v) keahlian ibu bapa dalam jawatankuasa di sekolah seperti Persatuan Ibu Bapa dan Guru (PIBG) dan keselamatan serta (vi) kolaborasi dengan agensi luar. Di Malaysia, jenis aktiviti dalam tipologi tersebut ditekankan oleh Kementerian Pendidikan melalui pelaksanaan aktiviti ‘Penglibatan Ibu Bapa dan Komuniti’ (PIBK) dan ‘Kumpulan Sokongan Ibu Bapa’ (KSIB) atau ‘Sarana Ibu Bapa’. Buletin Anjakan (2015), melaporkan aktiviti Sarana Ibu Bapa termasuklah memberi panduan tentang tanggungjawab bersama yang perlu dimainkan oleh ibu bapa iaitu meningkatkan interaksi sosial dengan anak-anak, menyediakan sokongan pembelajaran dan berkerjasama dalam KSIB untuk meningkatkan kecemerlangan akademik pelajar serta pelaksanaan aktiviti di luar bilik darjah. Laporan daripada KSIB di bawah Persatuan Ibu Bapa dan Guru (PIBG) telah mencatat penglibatan seramai 421,554 orang sukarelawan komuniti di sekolah. Walau bagaimanapun, jumlah ini hanya mewakili 15.3 peratus daripada keseluruhan jumlah ibu bapa yang mempunyai anak di sekolah.

Kajian mendapati kejayaan permuafakatan antara sekolah dan komuniti di dorong oleh beberapa faktor (Sanders, 2015). Dua faktor utama iaitu kepimpinan pengetua dan komunikasi berkesan didapati berjaya menarik komuniti untuk bersama-sama dengan sekolah memikul tanggungjawab pendidikan anak-anak mereka (Arnold, 2016; Epstein, 1991; Sanders & Harvey, 2002; Olson, 2018). Kepimpinan pengetua yang menerima kehadiran komuniti di persekitaran sekolah (Sander & Harvey, 2002) dan mempunyai visi untuk melibatkan komuniti dalam aktiviti sekolah mengeratkan perhubungan antara dua pihak tersebut (Gross et al., 2015). Aspek keberkesanan komunikasi juga didapati sangat penting untuk menjayakan permuafakatan antara sekolah dan komuniti (Epstein, 2016). Hal ini termasuklah komunikasi yang kerap (Donlon & Wyatt, 2013) dan komunikasi bersifat dua hala yang menggalakkan interaksi antara sekolah dan komuniti (Sanders & Harvey, 2002; Gross et al., 2015; Olson 2018).

Sementara itu, Davies (2002) menyatakan komunikasi menggalakkan perkongsian maklumat dan strategi antara sekolah dan komuniti iaitu (i) komuniti akan lebih memahami tentang pelaksanaan pengajaran dan pembelajaran di sekolah seperti kandungan kurikulum, sistem penilaian dan pelaporan, (ii) maklumat mengenai peranan mereka seperti memantau kerja rumah atau ulang kaji di rumah dan (iii) sentiasa mendapat maklumat terkini mengenai aktiviti sekolah.

Menurut Gulson (2013), maklumat yang jelas daripada pihak sekolah memberi keyakinan kepada komuniti untuk berbincang mengenai isu pembelajaran anak-anak mereka di sekolah. Selain faktor kepimpinan dan komunikasi, Donlon dan Wyatt (2013) mendapati permuafakatan lebih berjaya jika tumpuan diberikan lebih kepada kualiti berbanding dengan kuantiti. Oleh itu, mengadakan sedikit program kerjasama tetapi berjaya lebih bermakna daripada banyak program tetapi kurang berjaya.

Kejayaan permuafakatan antara sekolah dan komuniti menyumbang kepada peningkatan pencapaian pelajar (Sheldon, 2003). Peningkatan pencapaian ini didorong oleh faktor seperti peningkatan kadar kehadiran ke sekolah apabila pemantauan kehadiran melibatkan ibu bapa (Sheldon dan Epstein, 2004). Laporan Tahunan Pelan Pembangunan Pendidikan Malaysia (PPPM) 2013-2025 (Kementerian Pendidikan Malaysia, 2016) telah memberikan banyak manfaat hasil permuafakatan sekolah dan komuniti. Manfaat yang diperoleh termasuklah berjaya meningkatkan kehadiran murid ke sekolah. Hal ini dikaitkan dengan kejayaan permuafakatan sekolah dan PIBG yang membuat lawatan ke rumah murid yang mempunyai masalah kerap tidak hadir ke sekolah, sakit dan terjebak dalam gejala sosial. Dalam aspek pencapaian akademik pula, permuafakatan sekolah dan komuniti juga menyumbang kepada peningkatan drastik sehinggakan terdapat sekolah berjaya mencatat Lonjakan Saujana berdasarkan Gred Purata Sekolah (GPS). Seterusnya, hasil kerjasama strategik bersama PIBG, tentera, Syarikat Sanitasi Alam Flora dan wakil parlimen, terdapat sekolah berjaya mengatasi masalah ketiadaan padang sekolah, malah telah mempunyai gelanggang futsal, bola tampar, bola jaring dan bola sepak.

Ternyata permuafakatan antara sekolah dan komuniti memberikan banyak manfaat. Dalam konteks luar bandar, keperluan kepada permuafakatan ini sangat penting terutama sekali perkara yang memerlukan masa dan tenaga untuk pelaksanaan seperti pengurusan ruang persekitaran luar bilik darjah sekolah. Oleh itu, kejayaan permuafakatan sekolah dan komuniti luar bandar perlu diberikan perhatian agar usaha tersebut boleh dijadikan panduan kepada sekolah lain, khususnya di kawasan luar bandar.

Metod dan kawasan kajian

Kajian ini menggunakan reka bentuk kualitatif melalui pendekatan kajian kes. Kajian kes dijalankan di sebuah sekolah yang terletak di pedalaman Sabah. Sekolah ini terletak di daerah Keningau iaitu kira-kira 200 kilometer dari pusat bandar Kota Kinabalu dan memakan masa selama dua jam perjalanan. Sekolah terletak 50 kilometer dari pekan Keningau. Pada tahun 1967 sekolah ini telah didirikan oleh penduduk kampung dan mula beroperasi pada tahun 1968. Kemudahan yang terdapat di sekolah ini termasuklah sebuah bilik guru, sebuah bilik muzik dan enam buah kelas untuk murid tahun satu hingga enam. Kerajaan menyediakan kemudahan asas seperti meja, kerusi dan papan tulis. Sekolah tidak dilengkapi dengan kemudahan teknologi maklumat. Bilangan murid adalah seramai 48 orang sahaja yang merangkumi dari darjah satu hingga enam. Terdapat 12 orang guru, tiga orang penolong kanan dan seorang guru besar. Pada 2008, kerajaan telah membina sistem solar hibrid yang menampung bekalan elektrik kepada sekolah. Pencapaian murid di sekolah ini agak rendah dengan kadar peratusan lulus hanya 44 peratus. Sekolah ini terletak di kawasan tanah pertanian dengan kebanyakan penduduk sekitar merupakan petani.

Kajian dilaksanakan melalui program *outreach* yang dianjurkan oleh Unit Pembangunan Pendidikan Luar Bandar (UPPLB), Universiti Malaysia Sabah. Pengumpulan data dilakukan melalui dokumentasi iaitu pelaporan tentang program, pemerhatian dan temu bual dengan guru besar serta empat orang guru. Temu bual berkelompok yang melibatkan lima orang ibu bapa dan lima orang murid turut dilaksanakan. Dokumentasi melibatkan minit mesyuarat, takwim sekolah, dan koleksi gambar program transformasi sekolah bersama komuniti. Pemerhatian dan temu bual dilakukan selama seminggu. Ketika itu, beberapa program berorientasikan pembelajaran telah dilaksanakan untuk melihat sambutan dan penyertaan komuniti.

Hasil kajian dan perbincangan

Dapatan kajian dilaporkan mengikut tema yang berikut iaitu strategi, impak dan faktor kejayaan permuafakatan komuniti dan sekolah.

Strategi program permuafakatan sekolah dan komuniti

Program pengindahan ruang persekitaran halaman sekolah ini dinamakan sebagai ‘Pahakutan 3’ iaitu program ketiga selepas dua program transformasi yang terdahulu. Program terdahulu iaitu program ‘Pahakutan 1’ berfokus kepada pengindahan bilik darjah dan ‘Pahakutan 2’ pula menjurus kepada kecemerlangan Ujian Penilaian Sekolah Rendah (UPSR). Perkataan ‘pahakutan’ ini adalah sinonim dengan bahasa kaum Murut yang mendiami sekitar zon Dalit di Keningau Sabah, yang membawa maksud ‘aku janji’. Komuniti diibaratkan ‘berikrar’ untuk membantu sekolah melaksanakan program yang dirancang sehingga mencapai objektif yang dikehendaki.

Hasil kajian menunjukkan strategi pelaksanaan program pengindahan kawasan halaman sekolah boleh dibahagikan kepada tiga fasa iaitu fasa pra-pelaksanaan, semasa pelaksanaan dan selepas pelaksanaan.

a. Pra-pelaksanaan

Fasa ini adalah merujuk kepada strategi mendekati komuniti iaitu sebelum semua program Pahakutan 1, 2, dan 3 dijalankan. Guru besar didapati memainkan peranan penting dalam mewujudkan jalinan silaturrahim dengan komuniti setempat. Antara strategi yang digunakan ialah ‘masuk’ ke dalam kelompok komuniti dengan menghadiri peristiwa penting seperti perkahwinan dan kematian. Malah, bantuan berupa barangan makanan dihulurkan, menyertai aktiviti seperti memasak di majlis perkahwinan dan membantu menguruskan pengebumian jika berlaku kematian. Hal ini menyebabkan komuniti berasa terhutang budi. Menurut guru besar, suku kaum komuniti di sekolah tersebut memang kelompok yang mudah rasa terhutang budi terutama sekali bantuan daripada ‘orang luar’. Seorang penduduk menyatakan ‘tidak boleh tolak’ apabila guru besar menyuarakan hasrat untuk meminta komuniti membantu sekolah kerana guru besar ‘baik hati, tidak sombong serta banyak menolong orang kampung’.

Objektif khusus program seperti yang dinyatakan dalam dokumentasi program Pahakutan 3 adalah meliputi (i) Membawa komuniti masuk ke dalam kawasan sekolah bagi bersama-sama membantu mengindahkan kawasan sekolah; (ii) Mengeratkan lagi silaturrahim antara pihak sekolah dengan komuniti setempat dan (iii) Mengetengahkan sekolah dalam pertandingan SERASI peringkat zon, daerah dan negeri. Permulaan Program Pahakutan adalah dengan

penubuhan ahli jawatankuasa yang terdiri daripada guru dan komuniti. Setelah jawatankuasa ditubuhkan, satu lawatan penanda aras telah dilakukan ke Sekolah Rendah Salinatan, Pensiangan Nabawan Sabah. Sekolah ini terletak di pedalaman dan terkenal dengan keindahan kawasan persekitaran sekolah. Menurut guru besar, lawatan ini penting untuk memberikan idea dan pendedahan kepada komuniti mengenai landskap hiasan.

b. Semasa pelaksanaan

Konsep pelaksanaan adalah berdasarkan sistem persaingan iaitu pertandingan yang mempunyai ganjaran. Pertandingan dibahagikan kepada dua kumpulan iaitu guru dan komuniti. Komuniti dibenarkan membentuk kumpulan yang terdiri daripada dua atau tiga keluarga. Seterusnya, pembahagian kawasan sekolah mengikut lot dan penetapan lot untuk setiap kumpulan adalah mengikut sistem undi. Setiap kumpulan diberikan kebebasan untuk menentukan konsep taman mereka. Kebebasan juga diberikan dalam menentukan masa mereka datang ke sekolah mengikut kelapangan masing-masing. Menurut guru besar, kebanyakan kumpulan datang pada waktu petang. Guru-guru juga turun pada waktu petang iaitu selepas sesi persekolahan tamat pada waktu pagi. Keadaan ini telah membangkitkan suasana meriah dengan gurau senda dan usikan antara pihak sekolah dengan komuniti.

c. Selepas pelaksanaan

Satu majlis diadakan untuk meraikan bersama kejayaan Program Pahakutan 3. Kumpulan yang menang juga ditentukan dan mendapat ganjaran wang tunai. Walau bagaimanapun, majlis ini bukan menandakan komitmen komuniti sudah tamat. Setiap kumpulan diberikan tanggungjawab berterusan untuk bersama-sama menjaga taman mini yang telah dihasilkan.

Hasil kajian ini menunjukkan program permuafakatan ini dilaksanakan menggunakan strategi yang sistematik. Pembentukan jawatankuasa menjadikan aktiviti permuafakatan dijalankan secara formal. Dalam laporan mengenai projek *School community garden*, Berlinic (n.d.) menyatakan pembentukan jawatankuasa yang terdiri daripada pengurus sekolah, guru dan komuniti merupakan satu keperluan agar terdapat satu platform atau saluran perbincangan. Manakala, menurut Olson (2018) kerjasama akan menjadi lebih mantap jika aktiviti dijalankan melalui persetujuan secara formal antara sekolah dan komuniti. Dalam kajian ini misalnya, melalui jawatankuasa yang ditubuhkan, segala perbincangan dipersetujui dan keputusan kongsi secara formal dalam perjumpaan mesyuarat berkala antara sekolah dan komuniti. Hal ini turut menjamin komitmen yang tinggi untuk mencapai objektif yang dipersetujui bersama.

Impak program permuafakatan sekolah dan komuniti

Program Pahakutan 3 membawa tiga impak utama iaitu:

- a. Keceriaan sekolah: Berjaya mewujudkan suasana landskap sekolah yang ceria dan sesuai dengan kehendak program.
- b. Kreativiti dan inovasi: Berjaya melahirkan komuniti yang kreatif dan inovatif, sekali gus meningkatkan kualiti kehidupan dan minda komuniti.
- c. Memupuk perpaduan: Berjaya mewujudkan satu ikatan silaturrahim yang erat di antara pihak sekolah dengan komuniti. Seterusnya, program permuafakatan ini telah berjaya mewujudkan

persaingan sihat dalam kalangan kakitangan sekolah dan komuniti untuk mengindahkan lot taman bunga masing-masing.

Keceriaan persekitaran sekolah

Program permuafakatan sekolah dan komuniti ini ternyata telah berjaya mengindahkan kawasan sekolah. Situasi ini dapat dilihat berdasarkan koleksi foto dalam Rajah 1 yang dirakam sebelum dan selepas program. Program berjaya mewujudkan suasana landskap sekolah yang ceria. Berdasarkan Rajah 1, didapati sebelum Program Pahakutan 3, kawasan sekitar sekolah hanya ditumbuhi rumput, namun aktiviti pengindahan yang dilaksanakan telah mengubah pemandangan sekitar sekolah seperti taman. Hasil kajian ini sejajar dengan kajian-kajian lepas yang membuktikan bahawa kerjasama antara sekolah dan komuniti banyak memberi manfaat kepada sekolah (Henderson & Mapp, 2002; Sheldon, 2003; Donlon & Wyatt, 2013; Gross et al., 2015). Dalam projek yang berkaitan dengan halaman sekolah seperti projek *Renew the schoolyard* (Kingery-Page et al., 2010) dan *School ground greening* (Berlinic, n.d.), mendapati projek-projek tersebut sebagai berjaya memberikan persekitaran yang selesa dan merangsang pelbagai aktiviti pembelajaran.

Sebelum program

Selepas program

Rajah 1. Sebelum dan selepas program pengindahan kawasan sekolah

Komuniti kreatif dan inovatif

Program Pahakutan 3 juga telah berjaya mencungkil bakat komuniti untuk melahirkan pelbagai idea unik dengan konsep masing-masing. Penduduk kampung juga mula membawa idea taman ini sehingga ke rumah. Mereka mula membuat taman mini di halaman rumah sendiri. Kreativiti terserlah hasil daripada penggunaan bahan terpakai seperti tayar, tin kosong, botol. Mereka juga menggunakan bahan semula jadi yang ada di sekeliling kampung seperti rotan, buluh, kayu, batu batan sungai dan tumbuhan hutan yang mempunyai daun yang menarik serta bunga. Temu bual dengan seorang penduduk menyatakan:

“...Banyak barang sampah yang boleh guna, tidak perlu beli, benda yang kami tidak boleh buat saja beli, macam itu cat, paku, yang lain tidak beli la...”.

Menurut Olson (2018), komuniti mempunyai pelbagai sumber aset yang boleh menyumbang kepada sekolah. Dalam kajian ini, sumber aset ini boleh dilihat bukan sahaja daripada aspek tenaga, malah daya kreativiti. Rajah 2 iaitu taman-taman mini di sekitar sekolah. Setiap kumpulan mempunyai konsep yang berbeza.

Rajah 2. Taman mini yang menggambarkan kreativiti komuniti

Perpaduan komuniti dan sekolah

Program permuafakatan komuniti dan sekolah melalui Pahakutan 3 telah berjaya mewujudkan satu ikatan silaturrahim yang erat di antara pihak sekolah dengan komuniti. Menurut guru besar:

“...Saya beritahu mereka, sekolah ini adalah kamu yang punya bukan kami (guru-guru), kami hanya orang luar, kami tidak bawa sekolah bila pindah, kami hanya sementara di sini, jadi kamu la yang patut jaga sekolah ini...”.

Semangat tolong menolong, persaingan antara kumpulan, gurau senda sesama mereka mengeratkan kemesraan bukan sahaja dengan pihak sekolah, malah antara ahli komuniti sendiri. Seorang ahli komuniti menyatakan:

“...Sebelum ini, kami malu-malu juga dengan cikgu sekolah, maklumlah orang kampung kan...”.

Rajah 3 pula menunjukkan komuniti tolong menolong menyiapkan projek taman mini masing-masing.

Rajah 3. Komuniti berkerjasama menyiapkan taman mini

Peningkatan kehadiran murid ke sekolah

Program transformasi persekitaran halaman sekolah ini secara khususnya bertujuan untuk memberikan persekitaran pembelajaran yang kondusif kepada murid sebagai faktor motivasi pembelajaran. Temu bual berkelompok bersama murid sekolah mendapati mereka sangat seronok ke sekolah kerana teruja dengan keindahan di sekeliling sekolah. Guru juga menyatakan kehadiran murid semakin meningkat:

“...Ya, terdapat peningkatan kehadiran murid, 95% berbanding sebelum ini dalam 80% sahaja, memang ketara la. Jadi berbaloi la program ini...” (Cikgu A).

Tinjauan Kingery-Page et al. (2010) terhadap projek berkaitan dengan kawasan halaman sekolah (*schoolyard*) mendapati manfaat program boleh diukur sama ada secara langsung dan tidak langsung. Dalam konteks kajian ini, manfaat keceriaan persekitaran terhadap pencapaian murid adalah secara tidak langsung. Peningkatan kehadiran ini merupakan petanda yang baik kearah peningkatan pencapaian. Olson (2018), misalnya membincangkan salah satu kebaikan kerjasama sekolah dan komuniti ialah mengurangkan kadar ponteng sekolah yang akhirnya meningkatkan peratusan pelajar berjaya menamatkan persekolahan.

Faktor kejayaan program permuafakatan komuniti dan sekolah

Hasil kajian menunjukkan faktor utama yang menyokong kepada kejayaan permuafakatan antara sekolah dan komuniti ialah kepimpinan guru besar, strategi membina hubungan, komunikasi berkesan dan strategi pelaksanaan.

a. Kepimpinan guru besar

Berdasarkan temu bual, guru menyatakan:

“...Idea program Pahakutan ini bermula dengan guru besar ini. Kami ikut arahan dia saja...” (Cikgu B).

“...Guru besar kerja keras untuk program Pahakutan ini. Macam projek taman ini, beliau pegang cangkul, turun padang, dia ada lot sendiri. Jadi kami pun sama-sama turun la...” (Cikgu C).

“...Dia (guru besar) membawa nafas baru ke sekolah ini. Beliau banyak idea, bukan setakat cakap tapi buat sama-sama...” (Cikgu A).

Program transformasi yang dirancang telah berjaya membawa komuniti ke sekolah. Sebelum ini, komuniti hanya bertandang ke sekolah pada mesyuarat PIBG, malah kehadiran ibu bapa juga tidak menggalakkan. Misalnya, Cikgu B menyatakan:

“...Sebelum ini mesyuarat PIBG pun susah dorang (ibu bapa) datang, tapi sekarang kehadiran PIBG 95%. Memang berjajalah program ini (Pahakutan)...” (Cikgu B).

Elemen kepemimpinan telah menjadi tonggak utama dalam menjayakan program permuafakatan yang dinamakan Pahakutan 3 ini. Kepimpinan merupakan proses membina kepercayaan dan perhubungan untuk melaksanakan satu misi yang menjadi kewajipan bersama (Falk & Mulford, 2001). Dalam konteks kajian ini, pendidikan adalah kewajipan bersama sekolah dan komuniti. Kajian-kajian lepas yang mendapati kepemimpinan memainkan peranan utama dalam memastikan permuafakatan bukan sahaja Berjaya, malah lestari (Johns et al. 1999; Kilpatrick et al., 2000).

b. Strategi membina perhubungan

Apabila perhubungan terbina, kepercayaan dan rasa hormat juga secara tidak langsung akan terbina, seterusnya melahirkan rasa kepunyaan (*ownership*) terhadap sekolah (Miller, 1995). Ini terbukti dalam kajian ini bahawa strategi membina hubungan dengan komuniti telah berjaya melahirkan rasa hormat dan percaya kepada kepimpinan sekolah. Misalnya, dalam kajian ini guru memuji kebijaksanaan guru besar mendekati komuniti. Mereka menyatakan:

“...Dia (guru besar) banyak bantu orang sini (komuniti). Saya nampak dia (guru besar) pandai cari peluang untuk masuk dalam komuniti, macam dua minggu lepas ada kes bunuh diri dia banyak bantu, bukan saja tenaga tapi wang ringgit. Jadi dorang (komuniti) ini sudah rasa terutang budi kepada dia (guru besar)...” (Cikgu A).

“...Kunci kereta dia (guru besar) gantung di luar ofis (pejabat), komuniti boleh guna bila-bila masa, untuk apa tujuan pun. Saya nampak dia (guru besar) sangat baik hati dan rendah diri...” (Cikgu B).

Komuniti setempat yang ditemu bual menyatakan rasa gembira mereka dengan guru besar:

“...Ini orang (guru besar) sangat rendah diri, tidak sombong, kami banyak hutang budi dengan dia. Kami tidak pernah minta tolong pun, dia datang sendiri, terutama bila kami sangat perlukan pertolongan...” (Komuniti A).

“...Kami hormat dia (guru besar). Dia tidak duduk di sekolah saja, tapi ambil tahu juga tentang kami ini. Kami bantah, bila dengar dia mau dipindahkan ke sekolah lain...” (Komuniti B).

c. Komunikasi berkesan

Kepentingan elemen komunikasi banyak dibincangkan sebagai salah satu faktor menyumbang kepada kejayaan permuafakatan sekolah dan komuniti (Davies, 2002; Gulson, 2013). Ini terbukti dalam kajian ini bahawa guru besar yang boleh berbahasa tempatan telah memudahkan interaksi dengan komuniti setempat. Misalnya, seorang guru menjelaskan guru besar mempunyai kelebihan tersendiri iaitu:

“...Pandai cakap (berbahasa) orang sini, jadi senanglah dari segi komunikasi, dia pun (guru besar) dari etnik sama juga dengan orang sini, tapi dari kawasan lain, tapi

bahasa lebih kurang saja itu. Dia (guru besar) juga tahu adat budaya, pantang larang, jadi ini memudahkan lagi untuk bergaul dengan orang sini (komuniti)...” (Cikgu B).

d. Strategi pelaksanaan

Strategi pelaksanaan seperti lawatan penanda aras juga banyak membantu program Pakahutan 3. Seorang ahli komuniti berkata:

“...Kami orang kampung mana tau itu landskap. Lawatan itu hari sangat bagus, kami pergi SK Salinatan, puas hati juga dapat lihat macam-macam cara mau buat landskap. Bila balik kami pun berabis la (buat sungguh-sungguh)...”.

Perancangan lawatan penanda aras ini adalah merupakan idea guru besar. Begitu juga dengan projek Pakahutan 3. Oleh itu, pencetus kepada program Pakahutan 3 secara umumnya datang daripada pihak sekolah. Ini bersesuaian dengan kawasan luar bandar yang kebanyakan komunitinya kurang berpendidikan. Oleh itu, program transformasi adalah bersifat dorongan sekolah (*school-led actions*) berbanding dengan dorongan komuniti (*community-led actions*) (Dyson et al., 2016). Didapati segala perancangan mengenai apa dan bagaimana pelaksanaan program transformasi ini adalah dirancang oleh pihak sekolah, manakala komuniti membantu untuk melaksanakan. Lawson dan van Veen (2016) menerangkan situasi ini sebagai *inside-out strategy* iaitu bergantung kepada inisiatif sekolah untuk membina jambatan perhubungan dengan komuniti.

Kesimpulan

Secara keseluruhannya, program transformasi ruang persekitaran halaman sekolah telah berjaya mengubah wajah sekitar sekolah dengan pelbagai idea landskap yang menarik. Kebijaksanaan kepimpinan sekolah telah mendorong penglibatan komuniti untuk mempermudah program tersebut dijalankan dengan lancar dan mencapai objektif yang dikehendaki. Oleh itu, kajian ini secara keseluruhannya menyampaikan mesej bahawa komuniti luar bandar yang sering dikaitkan dengan kurang kesedaran terhadap kepentingan pendidikan, sebenarnya boleh dibawa ke sekolah dengan memberikan mereka ruang serta bimbingan ke arah menyumbang sesuatu kepada sekolah melalui aktiviti yang dirancang oleh pihak sekolah. Seterusnya, latar belakang kepimpinan sekolah yang memahami adat atau budaya serta bahasa tempatan juga perlu diberikan pertimbangan sewajarnya dalam pemilihan kepimpinan sekolah di kawasan luar bandar, terutama sekali di negeri Sabah yang kaya dengan adat dan tatasusila kehidupan tersendiri yang perlu difahami dan dihormati. Perkara ini sangat penting untuk memudahkan komunikasi dua hala antara sekolah dan komuniti. Oleh itu, program transformasi yang memerlukan penglibatan komuniti perlu mengambilkira segala faktor yang mungkin menjadi pemangkin kepada kerjasama antara sekolah dan komuniti.

Rujukan

- Arnold, M. (2004). *Guiding rural schools and districts: A research agenda*. Washington, McREL.
- Arnold, J.M. (2016). *Collaborating with diverse families and learners dalam collaboration among professionals, students, families and communities: Effective teaming for student learning*. New York, Routledge.
- Atmodiwirjo, P. (2013). School ground as environmental learning resources: Teachers' and pupils' perspectives on its potentials, uses and accessibility. *International Electronic Journal of Environmental Education*, 3(2), 101-119.
- Berlinic, Kelly. (n.d.). *School community gardens: School ground greening*. Saskatchewan School Boards Association.
- Berris, R. & Miller, E. (2011). How design of physical environment impacts early learning: Educators and parents perspectives. *Australasian Journal of Early Childhood*, 36(4), 102-110.
- Buletin Anjakan. (2015). Peluasan pelibatan ibu bapa dan komuniti (PIBK). Kementerian Pendidikan Malaysia.
- Che Nidzam Che Ahmad, Noraini Mohamed Noh, Mazlini Adnan, Marzita Putih, & Mohd Hairry Ibrahim (2016). *Pengaruh persekitaran fizikal bilik darjah terhadap tahap keselesaan pengajaran dan pembelajaran*. Retrieved from <https://www.researchgate.net>
- Chatterjee, S. (2005). Children's friendship with place: A conceptual inquiry. *Children, Youth and Environments*, 15(1), 1-26.
- Davies, D. (2002). The 10th school revisited: Are school/family/community partnerships on the reform agenda now? *The Phi Delta Kappan*, 83(5), 387-392.
- deCarvalho, M.E. (2001). *Rethinking family school relations: A critique of parental involvement in schooling*. New York, Teacher's College Press.
- Donlon, B., & Wyatt, A. (2013). *The effect of community involvement through PENCIL* (PhD dissertation). Retrieved from Lipscomb University's College.
- Dyson, A., Gallannaugh, F., & Kerr, K. (2016). *Conceptualising school-community relations in disadvantaged areas*. Retrieved from <https://ahrc.ukri.org>.
- Epstein, J.L. (2016). *School, family, and community partnerships: Preparing educators and improving schools*. (2nd ed.). Philadelphia, PA, Westview Press.
- Epstein, J.L. (2009). *Six types of involvement: Keys to successful partnership*. Retrived from <http://www.csos.jhu.edu>
- Epstein, J.L. (1991). Paths to partnership: What we can learn from federal, state, district, and school initiatives. *Phi Delta Kappan*, 72(5), 344-349.
- Epstein, J.L., & Sanders, M.G. (2006). Prospect for change: Preparing educators for school, family and community partnerships. *Peabody Journal of Education*, 81(2), 81-120.
- Falk, I., & Mulford, W. (2001). Enabling leadership: A new community leadership model. In Falk, I. (Ed.), *Learning to manage change: Developing regional communities for a local-global millennium* (pp. 215-224), Leabrook SA, NCVER.
- Fan, X., & Chen, M. (2001). Parental involvement and students' academic achievement: A growth modelling analysis. *The Journal of Experimental Education*, 70(1), 27-61.
- Friend, M., & Cook, L. (2007). *Interaction: Collaboration skills for school professionals*. (5th ed.). Boston, Allyn and Bacon.

- Gross, J.M.S., Haines, S.J., Hill, C., Francis, G.L., Blue-Manning, M., & Turnbull, A.P. (2015). Strong school-community partnerships in inclusive schools. *School Community Journal*, 25(2), 9-34.
- Gulson Begum Khalid. (2013). *Amalan terbaik permuafakatan ibu bapa di sekolah program pendidikan khas masalah pembelajaran dari perspektif guru* (PhD dissertation). Retrieved from Universiti Kebangsaan Malaysia, Bangi.
- Kementerian Pendidikan Malaysia. (2016). Laporan Tahunan Pelan Pembangunan Pendidikan Malaysia (PPPM) 2013-2025. Retrieved from <https://www.moe.gov.my>
- Lawson, H.A., & van Veen, D. (2016). A shared rationale for new school designs with place-based differences. In Lawson, H.A., & van Veen, D. (Eds.), *Developing community schools, community learning centers, extended-service schools and multi-service schools: International exemplars for practice, policy and research* (pp. 23-47), Springer.
- Hasfarina Abas. (2012). *Tahap, amalan dan masalah pengurusan bilik darjah guru-guru sekolah menengah daerah Segamat* (Master dissertation). Retrieved from Universiti Teknologi Malaysia.
- Henderson, A.T., & Mapp, K.L. (2002). *A new wave of evidence: The impact of family, school and community connections on student achievement*. Annual Synthesis. Austin, TX, Southwest.
- Higgins, S., Hall, E., Wall, K., Woolner, P., & McCaughey, C. (2005). *The impact of school environments: A literature review*. The Centre for Learning and Teaching School of Education, Communication and Language Science, University of Newcastle.
- Johns, S., Kilpatrick., Falk, I., & Mulford, W. (1999). School contribution to rural communities: Leadership issues. Australian Rural Education Research Association Conference, Melbourne. Retrieved from <http://www.nexus.edu.au>.
- Kilpatrick, S., Bell, R., & Kilpatrick, P. (2000). Vocational education and training in rural schools: Education for the community. *AVETRA Conference, Canberra*. March.
- Kingery-Page, K., Hunt, J.D., & Teener, L. (2010). A grassroots effort to renew the schoolyard: The learning garden. *48th International Making Cities Livable Conference*. October 17-21. Charleston, South Carolina.
- Lawson, H.A., & van Veen, D. (2016). A shared rationale for new school designs with place-based differences. In Lawson, H.A., & van Veen, D. (Eds.), *Developing community schools, community learning centers, extended-service schools and multi-service schools: International exemplars for practice* (pp. 23-47). Policy and Research, Springer, Cham.
- Lyons, T., Cooksey, R., Panizzon, D., Parnell, A., & Pegg, J. (2006). *The SiMERR National Survey, Armidale*. National Centre of Science, ICT and Mathematics Education for Rural and Regional Australia.
- Maier, A., Daniel, J., Oakes, J., & Lam, L. (2017). *Community schools as an effective school improvement strategy: A review of the evidence*. Palo Alto, CA, Learning Policy Institute.
- Malone, K., & Tranter, P. (2003). Children's environmental learning and the use, design and management of school grounds. *Children, Youth and Environments*, 13(2), 131-155.
- Maynard, T., & Waters, J. (2007). Learning in the outdoor environment: A missed opportunity? *Early Years*, 27(3), 255-265.
- Miller, B. (1995). *The role of rural schools in community development: Policy issues and implications*. Retrieved from <http://www.nwrel.org>

- Mitra, S., Dangwal, R., & Thadani, L. (2008). Effects of remoteness on the quality of education: A case study from North Indian schools. *Australasian Journal of Educational Technology*, 24(2), 168-180.
- Mohamad Johdi Salleh, Norul Khairiah Idris, Nur Awanis Abd Aziz, Nurul Huda Yusuf, & Siti Aisyah Hashim. (2009). Kajian terhadap kesedaran pendidikan di kalangan masyarakat orang asli. *Persidangan Kebangsaan Pendidikan Luar Bandar 2009*. 3-5 Februari. Sekolah Pembangunan dan Pendidikan Sosial, UMS Sabah. Hotel Bayerly, Kota Kinabalu, Sabah.
- Mohammed Sani Ibrahim, Ahmad Zabidi Abdul Razak, & Husaina Banu Kenyathulla. (2015). *Strategi implementasi Pelan Pembangunan Pendidikan Malaysia*. Kuala Lumpur, Penerbit Universiti Malaya.
- Mohammed Sani Ibrahim, Saedah Siraj & Norlidah Alias. (2014). *Pengurusan kerja rumah yang efektif*. Kuala Lumpur, Penerbit Universiti Malaya.
- Olson, L.A. (2018). School-community partnerships: Joining forces to support the learning and development of all students. National Commission on Social, Emotional, and Academic Development, The Aspen Institute.
- Samborski, S. (2010). Biodiverse or barren school grounds: Their effects on children. *Children, Youth and Environments*, 20(2), 67-115.
- Sanders, M.G. (2015). *Building school-community partnerships: Collaboration for student success*. New York, Skyhorse Publishing.
- Sanders, M.G., & Harvey, A. (2002). Beyond the school walls: A case study of principle leadership for school-community collaboration. *Teachers College Record*, 104(7), 1345-1368.
- Sheldon, S.B. (2003). Linking school-family-community partnerships in urban elementary schools to student achievement on State Tests. *The Urban View*, 35(2), 149-165.
- Sheldon, S.B. (2015). Moving beyond monitoring: A district leadership approach to school, family, and community partnerships. In Sheldon, S.B., & Kim, E.M. (Eds.), *Family-school partnerships in context* (pp 45-63). Springer International Publishing.
- Sheldon, S.B., & Epstein J.L. (2004). Getting students to school: Using family and community involvement to reduce chronic absenteeism. *The School Community Journal*, 14(2), 39-56.
- Sheldon, S.B. (2003). Linking school-family-community partnerships in urban elementary schools to student achievement on state tests. *Urban Review*, 35(2), 149-165.
- Smith, J.G. (2002). Parental involvement in education among low income families: A case study. *The School Community Journal*, 16(1), 43-56.
- Sofian Mohd Daud, Shaharuddin Ahmad, Noorazuan Md. Hashim, & Yusniza Mahamad Yusoff. (2015). Kesenangan terma pelajar dalam bilik darjah: Kajian kes di Sekolah Agama Menengah Tinggi Sultan Hisamuddin, Klang, Selangor Darul Ehsan. *Geografia: Malaysian Journal of Society and Space*, 11(4), 24-38.
- Unit Perancang Ekonomi. (2015). *Rancangan Malaysia Kesebelas 2016-2020: Pertumbuhan berpaksikan rakyat*. Putrajaya, Unit Perancang Ekonomi, Jabatan Perdana Menteri.
- Wagner, C., & Gordon, D. (2010). *Planning school grounds for outdoor learning*. National Clearinghouse for Educational Facilities.
- Wohlwill, J., & Heft, H. (1987). The physical environment and development of the child. In Stokols, D., & Altman, I. (Eds). *Handbook of Environmental Psychology, Vol. 1*. New York, Wiley.
- World Bank. (2010). *Malaysia economic monitor, inclusive growth*. World Bank, Bangkok, Thailand. Retrieved from <http://siteresources.worldbank.org>.